

Een 'Inleidinge'

*J.Th.de Smidt**

I

Er was eens een tijd, dat de eerstejaars rechtenstudent in de collegebanken bij Romeins recht de Instituten van Gaius en het Corpus juris civilis en bij het college oud-vaderlands recht de *Inleidinge tot de Hollandscherechts-geleerdheid* van Hugo de Groot voor zijn neus had liggen. 'Ad fundum', tot de bodem, werd een vraag behandeld door 'ad fontes' te gaan, dat wil zeggen de bronnen zelf te laten spreken. De hoogleraar Romeins recht, J.C.van Oven, was gevreesd omdat hij met de collegelijst in de hand steeds weer met name genoemde studenten een Digestentekst liet lezen en vertalen. Wee de man of vrouw die een accent verkeerd legde of bij het vertalen haperde. 'Komt U misschien van de HBS meneer?' werd dan snierend gevraagd. Het vervelende voor ons was, dat Van Oven de namen van de zondaren, maar gelukkig ook wel van de braven, goed onthield. Toch stond hij als docent bij ons hoog aangeschreven. Het Romeinse recht speelde zich af aan of in het Rapenburg en werd gelardeerd met studenten en fietsen. Eigenlijk gaf hij beginselen, grondslagen — of hoe men ook noemen wil — van het burgerlijk recht. Het werd er in gepropt zoals het voedsel in de Franse ganzen, die de beroemde pâté de foie gras moeten produceren.

Fischer, die voor de eerstejaars het oud-vaderlands (burgerlijk) recht doceerde, was eveneens een geboren en getogen jurist en een geliefd docent. De *Inleidinge* van Hugo de Groot werd in het algemeen wel als studentvriendelijker ervaren dan de Digestenteksten. Bovendien was Fischer er de man niet naar om iemand in zijn hemd te zetten.

Dit alles behoort tot de 'goede' oude tijd, waarin nog geen geluidsinstallatie nodig was om het melodieuze gezoem van studentenzwermen te overstemmen. Na Fischer's overlijden in 1964 werd het lezen van de *Inleidinge* op college en werkgroepen nog lange tijd in ere gehouden. Dat nu de afstand tot de oude bronnen groter is geworden is een logisch gevolg van het voortschrijden van de tijd, maar bovenal het gevolg van verander(en)de opvattingen.

* Prof. mr. J. Th. de Smidt is emeritus hoogleraar oud-vaderlands recht aan de Rijksuniversiteit Leiden en de Universiteit van Amsterdam.

Terug naar de bronnen. Wat Gaius' *Inleidinge* — al een slordige 18 eeuwen oud — voor het Romeinse recht betekende, betekenden de nog geen vier eeuwen oude Instituten van de Hollandse Gaius — ik bedoel natuurlijk Hugo de Groot — voor het oud-Hollandse recht. Van het werk verschenen 34 uitgaven, waarvan 13 zijn verschenen na de invoering van onze codificatie, die, zoals men weet, de afschaffing van het Romeins-Hollandse recht tot gevolg had. Hoe is die populariteit tot in het recente verleden te verklaren? Het antwoord is drievoudig, de kwaliteit is uitmuntend, de taal is Nederlanders en de behoefte was groot. Vorig jaar nog eindigde mijn collega Feenstra zijn rechtshistorische bijdrage in het BW-krant jaarboek (p. 32) met de verzuchting, dat als wij na 1820 niet zo slaafs de Code civil hadden gevolgd, maar de Kemper-Cras-De Groot-lijn trouw waren gebleven, ons wetboek de Europese primeur van de verbintenis uit ongerechtvaardigde verrijking — de Groot's term 'verbintnisse uit baet-trecking' is mooier — zou hebben gehad. Het geniale van deze in de 'Dageraad der Gouden Eeuw' geboren man is en wordt nog steeds in vele toonaarden bezongen. Niet alles wat Mozart componeerde is van een zelfde hoge kwaliteit. Dat geldt ook voor de opera van Grotius. Maar een ieder is het er wel over eens dat in zijn *Inleidinge*, als in een wetboek het hele Hollandse privaatrecht systematisch weldoordacht en in heldere taal werd geopenbaard. Het is dan ook niet voor niets dat de Nederlandse codificatoren rond 1800 de Groot's *Inleidinge* als uitgangspunt namen voor de codificatie van het burgerlijk recht.

II

Het kleine rebellenrepubliekje uit de tachtiger jaren van de 16e eeuw explodeerde in één generatie tot een wereldmacht met de Oost en West-Indische compagnieën, die als de oudste vennootschappen en als de eerste 'multinationals' te boek staan. De hoofdzetels van de NV's waren in Holland en Zeeland gevestigd en het sprak vanzelf — al moest dat zo nu en dan wel gezegd worden — dat in de overzeese gebieden het Hollandse (en het Zeeuwse) recht gold. In de nederzettingen van Nieuw Amsterdam, het latere New York, tot Decima in het verre Oosten moest op zijn tijd ook recht worden gesproken. Voor het strafrecht had de scheepskapitein en zijn scheepsraad, de officier en de krijgsraad en de burger in de schepenbank of Raad van Justitie de beschikking over de 16e eeuwse *Practycke ende handbouck in criminele zaeken* al of niet versiert met 'schoone figuren ende beilden ter materie dienende' van Joost de Damhouder. Voor het privaatrecht had men in het begin niets anders dan de Politieke Ordonnantie van 1580 of 15e eeuwse Zeeuwse keuren. Toen de *Inleidinge* dan ook eindelijk in 1631 op de markt kwam, vloog de één na de andere druk naar alle windstreken. In de meeste koloniën waren bestuur en rechtspraak in handen van kooplieden, militairen en planters, die zelden een juridische studie achter de rug hadden. De 'rechters' moesten het vak in de praktijk maar meester zien te worden. De enige functionaris die bijna altijd een jurist was, was de fiscaal, de man die de overheid, de Staten-Generaal of de Compagnie, al naar het uitkwam, vertegenwoordigde. Hij is te vergelijken

met onze officier van justitie. Omdat de fiscaal ook eventuele corruptie moest kunnen bestrijden, werd hij door patria benoemd en was hij onafhankelijk, 'independent', van de gouverneur en de Raad van Politie die in de kolonie het hoogste gezag vormden. Omdat de fiscaal vaak de enige jurist was, had hij ook veelal zitting in de Raad van Justitie, als het civiele zaken betrof. Advocaten die aan een universiteit gestudeerd hadden waren zeldzame vogels. Partijen werden vertegenwoordigd door practizijns die net als de heren aan de andere kant van de tafel, het vak al praktizerend onder de knie kregen. Van een practizijnsopleiding, zoals die tot 25 jaar geleden op de Nederlandse Antillen bestond, was nergens sprake. Was er wellicht sprake van een mentor- of seniorensysteem? Aan de Kaap de Goede Hoop groeide in de 18e eeuw een soort balie van professionele practizijns-procureurs, die elkaar met geleerde citaten de loef probeerden af te steken. Een juridische oase was de centrale hoofdplaats in het octrooigebied van de Oost-Indische compagnie. Batavia was het bestuurlijk, juridisch en kulturele centrum van Kaap de Goede Hoop tot Decima. Juristen die carrière wilden maken werden of ergens in de kolonie fiscaal, of zij gingen als advocaat via de Kaap naar Batavia. De Raad van Justitie in Batavia was voor alle Raden van Justitie in het VOC-gebied het hoger beroepshof. Van een uitspraak van de Bataviase Raad was geen hoogste beroep op de Hoge Raad van Holland en Zeeland in 's-Gravenhage mogelijk. Wel had men in Batavia de mogelijk van revisie door een versterkte Raad van Justitie geschapen. In de praktijk ontwikkelde deze revisie zich tot een populair, zij het vrij kostbaar, rechtsmiddel, zodat er uiteindelijk toch in drie instanties recht werd gesproken. Ook in de koloniale 19e en 20e eeuw was niet de Haagse Hoge Raad maar het Hoog Gerechtshof in Batavia de hoogste instantie in Indië. In zo'n centrum was voor een advocaat een goede boterham te verdienen. Dat men zijn verdiensten ook in boeken heeft geïnvesteerd blijkt uit de grote juridische boekenschat die in Batavia aanwezig geweest moet zijn. Tot vandaag de dag kan men in alle uithoeken waar eens de Nederlanders hebben gezeten nog verschillende Nederlandse juridische werken aantreffen. En altijd vindt men dan één of meer exemplaren van Hugo de Groot's *Inleidinge*.

III

En dan de 'buitengewesten van Nederland', zoals ten tijde van de Republiek der verenigde Nederlanden de provincies buiten 'Holland' werden genoemd. Hoewel de provincie 'buitenlandse' invloed niet duldde, kon geen jurist met zelfrespect de standaardwerken der Hollandse juristen ontberen, aldus S.J. Fockema Andreae in zijn onvolprezen *Het burgerlijk recht in de buitengewesten van Nederland* (1955, p. 209). Het plaatselijke en het regionale recht staan voorop; schrijvers als Ulrik Huber en de Van de Sande's staan — ook trouwens in Holland — hoog genoteerd, maar de *Inleidinge* van De Groot en de werken van Simon van Leeuwen en J. Voet behoorden tot de standaarduitrusting van iedere advocaat, ook in Gelre of Groningen. Toen in 1798 de Friese jurist Petrus Wierdsma deel ging uitmaken van de commissie van twaalf die

het burgerlijk recht van de Bataafse republiek moest codificeren, stond men voor grote problemen. Eén uniform burgerlijk recht bestond niet, al was door de invloed van het Romeinse recht het privaatrecht meer 'jus commune' dan het publiek recht. Zonder morren neemt ook Wierdsma de *Inleidinge* als uitgangspunt voor zijn ontwerpen. Overigens was deze begaafde jurist niet academisch geschoold. Door zelfstudie en zijn werkzaamheden op een advocatenkantoor en als 'procureur-postulant bij het Nedergericht van Leeuward' maakte hij naam en faam; men raadplege Y.M.I. Greuter-Vreeburg, *De codificatie van het erfrecht 1798-1838* (1987, p. 1-4).

De inlijving bij Frankrijk in 1810 en de invoering van de Code Napoleon maakte niet alleen een eind aan de hoop op een eigen nationale codificatie, maar betekende ook het einde van de vaderlandse rechten. De werken van Voet, Van Leeuwen en De Groot hadden hun waarde voor de rechtspraak verloren, zij waren geschiedenis, zij waren oud-vaderlands recht geworden. Napoleon wilde ook Engeland veroveren. Om te voorkomen dat de Bataven overzee gemene zaak zouden maken met de Fransen, namen de Engelsen de meeste Nederlandse koloniën eerst in bescherming en na 1803 in bezit. Na de val van Napoleon kwamen de meeste gebieden weer in Nederlandse handen, maar Guyana, Kaap de Goede Hoop en Ceylon bleven Engels. In beginsel bleef het daar geldende Romeins-Hollandse recht voorlopig van kracht. Maar hoe konden de Engelse rechters dat recht leren kennen? Een parlementaire 'Inquiry' leverde veel materiaal op, maar voor de rechtspraak bleek een Engelse vertaling van de *Inleidinge* de beste remedie. Ch Herbert 'of the Middle temple, esq., barrister-at-law and practising advocate in the Supreme court of civil justice of British Guiana' staat er op het titelblad van de in 1845 in Londen uitgegeven vertaling. Daarna volgen nog drie edities (1878, 1888, 1903) in Kaapstad van de vertaling van Sir A.F.S. Maasdorp en nog twee in Oxford (1926, 1936) door R.W. Lee verzorgde vertalingen. Ook van andere Roman Dutch law authorities kwamen vertalingen tot stand, maar dat alles brengt ons nu te ver van huis. Overigens wil ik er nog op wijzen, dat na 1815/1816 in de Nederlandse koloniën alles voorlopig bij het oude en bij het oud vaderlandse recht bleef. De Franse Codes werden daar nooit ingevoerd en ons BW van 1838 werd in aangepaste versies in de Oost in 1847 en in de West pas in 1869 van kracht. Tot de invoeringsdata van die nieuwe wetgevingen is in Oost en West door de rechters — die in Nederland in de Frans/Nederlandse wetten geschoold waren — het Romeins-Hollandse recht toegepast. De *Inleidinge* was voor de jonge Nederlandse rechter in Paramaribo even vreemd als voor zijn Engelse collega in Georgetown. Tot voor kort waren er nog exemplaren van Grotius' vademecum in de bibliotheken van de gerechtshoven van Suriname en Guyana te raadplegen.

IV

Terug naar Leiden, waar de hoogleraar Johannes Voet al in de tachtiger jaren van de 17e eeuw ook onderwijs gaf in het *jus practicum* of *jus hodiernum* aan de hand van de *Inleidinge* van Hugo de Groot. Het boek dat in de Loevestein-

se gevangenis in 1621 was geschreven en in 1631 met een fraaie eerste, twee concurrerende tweede drukken en een derde druk direct een best-seller bleek te zijn, beleefde in 1692 zijn 16e uitgave. Blijkbaar was het werk, in 1644 door Simon van Groenewegen van een notenapparaat voorzien, niet voor snelle veroudering vatbaar en kon het dienen om het hedendaagse recht te doceren. Er zijn in diverse bibliotheken exemplaren van de *Inleidinge* bewaard gebleven, die met witte van vele aantekeningen voorziene foliovennen zijn doorschoten. Soms wordt vermeld dat de aantekeningen *animadversiones*, *notae* of *explicationes* van Joh. Voet zijn. Ging de Leidse student drie eeuwen geleden met een met blanke foliovennen doorschoten exemplaar van de *Inleidinge* naar het college, vermoedelijk een *privatissimum*, van de hooggeleerde, waar de *Introductio ad ius Hollandicum Hugonis Grotii* van A tot Z werd behandeld? Wanneer de student advocaat is geworden, gebruikt hij het 'collegedictaat' in de praktijk, en voorziet hij het van verwijzingen naar nieuwe literatuur of rechtspraak. Maar ook de advocaat die niet het voorrecht had gehad aan de voeten van deze grootmeester in het praktijkrecht van zijn dagen te worden ingeleid, had een Grotius, die hij met wit doorschoot en levenslang van wetenswaardigheden voorzag. Na Voet waren het in de tweede helft van de 18e eeuw de Leidse professoren Scheltinga en Van der Keessel die tot 1806 in een cursus van één of twee jaar de hele *Inleidinge* van commentaar voorzagen. Scheltinga gaf zijn college, zijn *dictata* in het Nederlands, hetgeen ronduit revolutionair was. Van der Keessel hield zich aan de traditie en gaf zijn *praelectiones* in het Latijn. Van der Keessel verwerkte in zijn college nieuwe wetgeving, literatuur en rechtspraak, maar zo rond 1800 negeert hij de pogingen om het burgerlijk recht te codificeren. Overigens besteedde hij in zijn colleges strafrecht wel aandacht aan het ontwerp van 1808 voor het wetboek van strafrecht en het in 1809 van kracht geworden Crimineel wetboek. Het bijzondere van de colleges van Van der Keessel, waarvan de vriendelijke physionomie U in de Leidse faculteitskamer toelacht, is, dat zij zijn bijgewerkt tot het einde der dagen van de vaderlandse rechtsverscheidenheid. Zij geven daarom een schitterend overzicht van de ontwikkeling van twee eeuwen burgerlijk recht. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat in de tweede helft van deze eeuw Zuid-Afrikaanse geleerden deze collegedictaten toegankelijk maakten voor de rechtspraktijk in zuidelijk Afrika. Immers het Rooms-Hollands-Kaapse recht had zich in de 19e en 20e eeuw als een olievlek uitgebreid over Zuid-Afrika, Rodesië nu Zimbabwe en Lesotho, Swaziland en Botswana, waar het vandaag de dag, hier wat meer daar wat minder, nog steeds van betekenis is.

V

Na 1810 is in Nederland het *jus hodiernum* van top tot teen op Frankrijk ingesteld. Pas in 1877 bij de oprichting van de eerste leerstoel voor het oudvaderlandse recht komt de *Inleidinge* weer in beeld. Het was S.J. Fockema Andreae, de grootvader van de eerder genoemde, die in 1895 een nieuwe uitgave verzorgde die in 1910 al door een tweede druk werd gevolgd. Heeft

ook hij met studenten De Groot gelezen? Fischer, die in 1945 de leerstoel kwam bezetten, deed het in ieder geval wel. Fischer had in Amsterdam gestudeerd en college bij Van Apeldoorn gelopen. Het was deze L.J. van Apeldoorn die de Leidse Grotius-traditie voortzette door een derde (1926) en een vierde (1939) herziene en vermeerderde uitgave te verzorgen. Blijkens het voorbericht voor de vierde druk had Van Apeldoorn overwogen 'de aantekeningen te vervangen door een doorlopende uiteenzetting van de geschiedenis van het Hollandsche privaatrecht, min of meer aan de hand van de Groot's boek'. Maar hij verzucht dat er nog te veel 'te weinig onderzocht is om een andere dan een fragmentarische beschrijving van het oude privaatrecht mogelijk te maken'. Fischer heeft bij zijn bewerking van De Blécourt's *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht* (1950, p. V) 'voortdurend verwezen naar Hugo de Groot's onvolprezen *Inleiding*'. Ook zijn ideaal was het boek dat Van Apeldoorn al voor ogen stond te schrijven. Een fundament is gelegd, maar zijn te vroeg overlijden maakte de uitvoering onmogelijk. Wel verscheen van zijn hand de zogenaamde Lund-editie van de *Inleidinge*, die door generaties studenten is gebruikt. Al voor de oorlog had de Zweed Folke Dovring in de universiteitsbibliotheek van Lund een exemplaar van de *Inleidinge* gevonden, dat het handexemplaar van De Groot bleek te zijn met vele verbeteringen, aanvullingen en opmerkingen van de auteur. Op initiatief van Meijers verzorgde Fischer de uitgave, waarin niet alleen alle aantekeningen van De Groot zijn verwerkt, maar ook wordt 'verwezen naar plaatsen der *Inleidinge* zelf, alsmede naar De Groot's overige werken, daaronder begrepen zijn gepubliceerde adviezen en brieven, met het doel De Groot door De Groot zelf te laten verklaren'. Voorwaar een groots werk, dat dan ook twee drukken (1952, 1965) beleefde.

VI

Wat zal de toekomst brengen? Oude tijden keren niet weerom, maar oude waarden worden altijd weer gevonden en opnieuw gewaardeerd. Deze *Inleidinge* is nog niet uitgeluid!